CYKL: HISTORIA POLSKI

1863

Powstanie styczniowe

Najdłuższy zryw narodowy XIX wieku i państwo podziemne pod zaborem rosyjskim (1863–1864)

Autor: Dmytro Bilash

Stowarzyszenie Polaków w Humaniu „Ognisko”

24 stycznia 2026

PLAN

Plan prezentacji

01 Po klęsce powstania listopadowego

02 Odwilż i manifestacje

03 Czerwoni i Biali

04 Branka i wybuch powstania

05 Wojna partyzancka

06 Państwo podziemne

07 Powstanie na Litwie i Ukrainie

08 Represje i dziedzictwo

I

Droga do powstania

Trzydzieści lat po klęsce 1831 roku nowe pokolenie znów sięgnęło po broń.

1830–1862

Od listopada do stycznia

1830–1831	Powstanie listopadowe kończy się klęską; Wielka Emigracja wyjeżdża na Zachód.
1855	Na tron wstępuje car Aleksander II — zaczyna się „odwilż”.
1861	Manifestacje patriotyczne w Warszawie, krwawo tłumione przez wojsko.
1862	Margrabia Aleksander Wielopolski próbuje reform w porozumieniu z Rosją.
14/15 stycznia 1863	Branka — przymusowy pobór do armii rosyjskiej wymierzony w młodzież spiskową.

DWA OBOZY

Czerwoni i Biali

Czerwoni

- Natychmiastowe powstanie zbrojne
- Uwłaszczenie chłopów bez odszkodowania
- Rzemieślnicy, studenci, drobna szlachta
- Granice sprzed rozbiorów

Biali

- Powstanie dopiero przy poparciu Zachodu
- Uwłaszczenie z odszkodowaniem dla właścicieli
- Ziemiaństwo, bogate mieszczaństwo
- Stopniowe odzyskiwanie autonomii

II

Wybuch i walka

22 stycznia 1863 roku Tymczasowy Rząd Narodowy wezwał naród do broni.

1863–1865

Przebieg powstania

22 stycznia 1863	Manifest Tymczasowego Rządu Narodowego i dekrety uwłaszczeniowe.
marzec 1863	Marian Langiewicz ogłasza się dyktatorem; po klęskach przechodzi do Galicji.
17 października 1863	Na czele powstania staje Romuald Traugutt.
2 marca 1864	Car ogłasza własny ukaz uwłaszczeniowy, by odebrać powstańcom poparcie chłopów.
5 sierpnia 1864	Traugutt i członkowie Rządu Narodowego zostają straceni na stokach Cytadeli.
1865	Ostatni oddział ks. Stanisława Brzóski zostaje rozbity na Podlasiu.

LICZBY

Powstanie w liczbach

ok. 1200

bitew i potyczek stoczyli powstańcy

ok. 200 tys.

osób przewinęło się przez oddziały powstańcze (szacunki)

ok. 38 tys.

skazanych na zesłanie na Syberię i do głębi Rosji

Powstańcy nie mieli szans w otwartej bitwie — walczyli w małych oddziałach partyzanckich w lasach.

Najdłużej trwające polskie powstanie narodowe.

Przez ponad półtora roku nieliczne, słabo uzbrojone oddziały stawiały czoła jednej z największych armii świata.

FENOMEN 1863 ROKU

Państwo podziemne

Rząd Narodowy

Tajny rząd wydawał dekrety, mianował urzędników i prowadził politykę zagraniczną.

Podatki i skarb

Ludność płaciła podatek narodowy — w tajemnicy przed władzami rosyjskimi.

Prasa i poczta

Działały konspiracyjne gazety i własna poczta.

Żandarmeria

Tajna policja powstańcza karała zdrajców i szpiegów.

ARTUR GROTTGER

Powstanie w sztuce

Artur Grottger, „Bitwa”, z cyklu „Polonia” (1863) — domena publiczna.

Artur Grottger stworzył cykle rysunków „Polonia” i „Lithuania” — przejmujący zapis tragedii powstania.

Jego prace, choć zakazane przez cenzurę, krążyły w kopiach w polskich domach przez kolejne pokolenia.

Do tematu powstania wracali też Jacek Malczewski i Maksymilian Gierymski.

ARTUR GROTTGER

Cykl „Polonia”

Dziewięć kartonów z 1863 roku — zapis powstania od branki po klęskę.

Artur Grottger, „Branka”, z cyklu „Polonia” (1863).

Artur Grottger, alegoryczna plansza z cyklu „Polonia”.

III

Powstanie na Litwie i Ukrainie

Zryw objął także dawne ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego i Ukrainę.

ZIEMIE ZABRANE

Za naszą i waszą wolność

Na Litwie i Białorusi powstaniem kierował Konstanty Kalinowski. Walki były tam zacięte, a represje — szczególnie okrutne.

Na Kijowszczyźnie, Wołyniu i Podolu oddziały wyruszyły wiosną 1863 roku. Powstańcy ogłosili „Złotą hramotę” — obietnicę ziemi dla chłopów ukraińskich.

Większość chłopów nie poparła jednak powstania, a jego ukraińskie oddziały zostały szybko rozbite.

LUDZIE

Twarze powstania

Romuald Traugutt

1826–1864

Ostatni dyktator powstania. Stworzył sprawną organizację państwa podziemnego.

Marian Langiewicz

1827–1887

Dowódca w Sandomierskiem, przez kilka dni dyktator powstania.

Konstanty Kalinowski

1838–1864

Przywódca powstania na Litwie i Białorusi, stracony w Wilnie.

Ks. Stanisław Brzóska

1832–1865

Kapelan i dowódca ostatniego oddziału powstańczego.

IV

Skutki

Klęska przyniosła represje, ale też przyspieszyła wielkie przemiany społeczne.

PO 1864

Represje

- Egzekucje, konfiskaty majątków i zesłania na Syberię.
- Kasata klasztorów katolickich i likwidacja resztek autonomii — Królestwo Polskie stało się „Krajem Przywiślańskim”.
- Rusyfikacja szkół i urzędów.
- Na Litwie generał-gubernator Michaił Murawjow, zwany „Wieszatielem”, prowadził szczególnie brutalną politykę.

OCENA

Bilans powstania

Straty

- Tysiące zabitych i zesłanych
- Upadek wielu majątków szlacheckich
- Zaostrzona rusyfikacja

Przemiany

- Uwłaszczenie chłopów w Królestwie Polskim
- Narodziny pozytywizmu i „pracy organicznej”
- Mit powstańczy, który kształtował kolejne pokolenia

FOTOGRAFIE

Miejsca pamięci

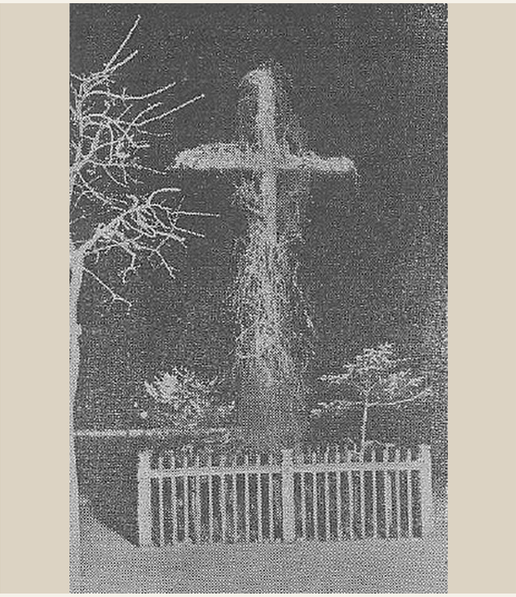

Krzyż Traugutta na stokach Cytadeli, zdjęcie sprzed 1939 roku.

Kwatera weteranów 1863 roku na Powązkach.

Tablice nagrobne weteranów 1863 roku.

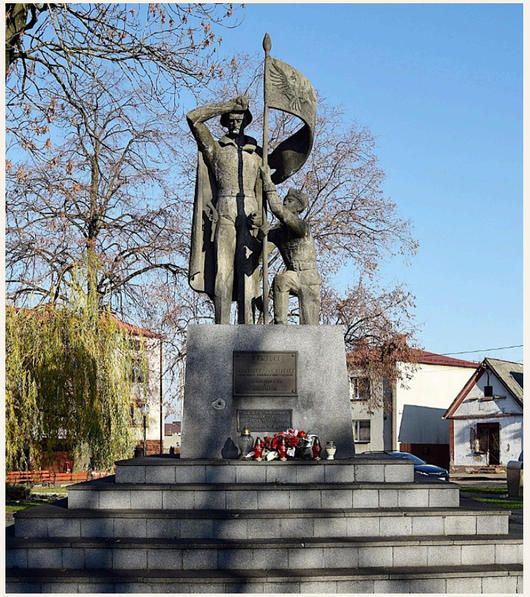

Jeden z pomników powstańców styczniowych.

DZIEDZICTWO

Pamięć o powstaniu

- Weteranów 1863 roku w II Rzeczypospolitej otaczano szczególnym szacunkiem.
- Powstanie stało się wzorem dla pokolenia, które w 1918 roku odbudowało państwo — w tym Józefa Piłsudskiego.
- Rocznicę wybuchu obchodzimy 22 stycznia.
- W 2013 roku Sejm uczcił 150. rocznicę powstania specjalną uchwałą.

Źródła i literatura

1. Stefan Kieniewicz, „Powstanie styczniowe”, Warszawa 1972.
2. Instytut Pamięci Narodowej: portal „Powstanie styczniowe 1863–1864”.
3. Muzeum Historii Polski: materiały edukacyjne o powstaniu styczniowym.
4. Artur Grottger, cykle „Polonia” i „Lithuania” (1863–1866).
5. Zintegrowana Platforma Edukacyjna: „Powstanie styczniowe”.

Gloria victis

Chwała zwyciężonym — powstańcom 1863 roku.

Dmytro Bilash · Stowarzyszenie Polaków w Humaniu „Ognisko”